

JERZY SZACKI

6 lutego 1929 – 25 października 2016

3 listopada 2016 roku pożegnaliśmy w Warszawie na Powązkach profesora Jerzego Szackiego. Był „encyklopedystą” i wyrafinowanym analitykiem w nauce (w naukach), skromnym, małomównym w życiu człowiekiem, wrażliwym na wielkie kwestie ideowe oraz sprawy ludzi i instytucji.

Nauki społeczne i humanistyczne w Polsce, a zwłaszcza socjologia, zawdzięczają Jemu wiele. Był uczonym o niepospolitej wyobraźni społecznej i erudycji, niekonwencjonalnym wychowawcą pokoleń polskich socjologów. Takich osób – skromnych, a jednocześnie silnie oddziałujących na ludzi, instytucje i idee – nie spotyka się często.

Wychował się w Warszawie, w rodzinie urzędniczej. Tam chodził do szkół. Wraz z matką doświadczył okrucieństw okupacji, a zwłaszcza hekatomby powstania warszawskiego i pierwszych popowstaniowych miesięcy. Wkrótce po wojnie zaczął pracować najpierw jako ślusarz, a następnie jako urzędnik w urzędzie telekomunikacyjnym. W 1948 roku dostał się na Uniwersytet Warszawski na socjologię. Jego rocznik był ostatnim na socjologii, którą władze zamknęły w roku 1952. Socjologia i student Szacki powrócili na uniwersytet w 1956 roku.

W 1959 obronił pracę doktorską pt. „Ojczyzna, naród, rewolucja”, napisaną pod opieką Bronisława Baczki. W 1965 roku habilitował się na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Warszawskiego na podstawie książki *Kontrrewolucyjne paradoksy. Wizje świata francuskich antagonistów Wielkiej Rewolucji 1789–1815*. W 1973 roku został profesorem nadzwyczajnym, w 1987 roku profesorem zwyczajnym. Od czasu studiów na socjologii (była ona usytuowana kolejno na: Wydziale Filozoficznym, potem na Wydziale Nauk Społecznych, a na koniec na Wydziale Filozofii i Socjologii) aż do roku 1999 pełnił różne funkcje i zajmował różne stanowiska. W tymże roku stał się emerytowanym profesorem Uniwersytetu Warszawskiego. W roku 2003 rozpoczął pracę w Instytucie Socjologii warszawskiej Szkoły Wyższej Psychologii Społecznej, gdzie pracował do 2009 roku.

Lista Jego zaangażowań badawczych, dydaktycznych i edytorskich związanych z uprawianiem socjologii jest ogromna. Od 1968 roku do przejścia w stan spoczynku był kierownikiem Zakładu Historii Myśli Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego. W ramach prac zakładowych projektował wykłady z historii myśli społecznej, z historii myśli socjologicznej czy historii socjologii Polski. Prowadził seminaria dla studentów i doktorantów, które cieszyły się wielkim uznaniem wśród różnych społeczności Uniwersytetu Warszawskiego.

Przez kilka dekad był zaangażowany w różnego rodzaju aktywności Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, a w latach 1972–1976 pełnił funkcję przewodniczącego Polskiego Towarzystwa Socjologicznego.

Przez wiele lat był wydawcą i redaktorem odpowiedzialnym za socjologiczny odpowiednik Biblioteki Klasyków Filozofii – Biblioteka Socjologiczna w PWN. W latach 1974–1991 jako redaktor naczelny prowadził „Polish Sociological Bulletin” (przekształcony w „Polish Sociological Review”) związany z aktywnością PTS.

Przez wiele lat pełnił różne funkcje w Komitecie Socjologii PAN, w tym funkcję Przewodniczącego Komitetu. Był też członkiem korespondentem, a następnie członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk. Zasiadał w Prezydium PAN.

Należał do wielu towarzystw naukowych i nie tylko naukowych, istotnych na mapie kulturalnej, społecznej i politycznej Warszawy czy Polski. Był członkiem-założycielem Towarzystwa Popierania i Krzewienia Nauk, członkiem Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, członkiem PEN Clubu.

A ponadto był także stypendystą i wykładowcą wielu renomowanych uczelni zagranicznych, w tym Sorbony, Uniwersytetu Oksfordzkiego czy Uniwersytetu w Minnesocie. Szczególnie ważne aktywności zagraniczne wiązały się z Wiedeńskim Institut für die Wissenschaften vom Menschen i wspomnianym już Uniwersytetem Oksfordzkim.

Jako *krytyczny obywatel* tak w poprzednim ustroju, jak i po radykalnej rekonstrukcji demokratyczno-liberalnej lat dziewięćdziesiątych XX wieku brał

udział w ważnych dla kraju, a nie tylko dla nauki i kultury, inicjatywach społecznych i politycznych: publikował w prasie podziemnej, wykładał na Towarzystwie Kursów Naukowych, współpracował w przygotowaniu różnego typu dokumentów programowych „Solidarności”.

Przez wiele lat był związany z ważnym dla przemian w Polsce konwersatorium „Doświadczenie i przyszłość”, tak istotnym dla programowych działań polskiej opozycji demokratycznej.

Zabierał publicznie głos wtedy, gdy w dyskusjach prowadzonych przez opozycję demokratyczną, i później po 1989 roku, formułowano najważniejsze dla Polski i Europy kwestie, ideologiczne i moralne (krytykował uproszczenia starych i nowych wersji takich ideologii jak: konserwatyzm, liberalizm, demokracizm oraz populizm). Brał udział w sporach o misję polskiej inteligencji. Podważał patologiczne formy megalomanii narodowej, walczył z antysemityzmem i uproszczonymi wizjami państwa narodowego, demokracji czy integracji europejskiej. W 1991 roku zakładał Solidarność Pracy, a od 2007 roku był związany z Forum Liberalnym.

Jerzy Szacki cieszył się wielkim uznaniem tak w sferze nauki i kultury, jak i szerzej rozumianej działalności publicznej. W 2003 roku został laureatem Fundacji Kultury i Fundacji na rzecz Nauki Polskiej, a także PEN Clubu w roku 2007.

Otrzymał wraz z matką Barbarą odznaczenie Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. W 2008 roku został odznaczony Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, a w 2009 roku został doktorem honoris causa Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

Rejestr wątków, które profesor podejmował w książkach, artykułach, wykładach i seminariach, uznać należy, bez wątpienia, za okazały. W pracach badawczych i wykładach przekształcał je w Wielkie Tematy. Na różne sposoby, ale zawsze precyzyjnie przekładał owe wątki na zaangażowania publiczne i obywatelskie. Interesował się ideami „bez ukąszenia metafizycznego”, wolny od uwikłań religijnych próbował odczytywać społeczne rodowody idei, odtwarzać je w czasie i przestrzeni kulturowej Polski i Europy, konstruować ich kolejne historyczne konfiguracje. Poszukiwał najbardziej precyzyjnych i pogłębionych opisów zdarzeń i spotkań między ideami z rozważą, rekonstruował je w małe i wielkie ideologie, utopie czy style światopoglądowe. Przede wszystkim z wielką uważnością śledził kolejne artykulacje podstawowych dylematów myśli europejskiej (wolność czy konieczność, holizm czy redukcjonizm, indywidualizm czy kolektywizm, woluntaryzm czy determinizm). W analizach idei ujawniał nie tylko swoją niechęć do roszczeń prezentyzmu, ale i rozważny, bo respektujący trwałość pewnych dylematów myśli europejskiej, historyzm.

Prowadzone przez Szackiego analizy idei (należące do domen: konserwatyizmu, demokracji, socjalizmu, liberalizmu czy populizmu) dawały świadec-

two jego podstawowych wyborów w sferze perspektyw poznawczych i kategorii pojęciowych (wybory te, trzeba podkreślić, dotyczyły nie tylko materii historii idei, ale i dziejów myśli socjologicznej), wskazywały tak na respektujący trwałości i powtarzalność pewnych dylematów europejskich, wspomniany już historyzm, ale i na podejście totalizujące, czyli takie, które uwrażliwia badacza na przestrzeń spotkań między różnymi porządkami idei a różnymi porządkami społecznymi i kulturowymi, i sprawia, iż ich odtwarzanie i wartościowe objaśnianie wymagają konsekwentnych i daleko idących uświadomionych interpretacji.

Badania historyka idei, wedle Szackiego, to coś więcej niż uporządkowane refleksje nad dziejami socjologii jako dyscypliny naukowej, to studia nad wyobraźnią społeczną, jej dynamiką i strukturami oraz kontekstami. Jego prace, zwłaszcza budzące autentyczny zachwyt nie tylko badaczy Wielkiej Rewolucji Francuskiej, odsłaniają fundamenty jego ogólnego podejścia badawczego (wyrażanego nie tylko w domenach historii idei czy historii socjologii), czyli założenia wielodyscyplinarności i międzydyscyplinarności oraz historyzmu, a także centralne kategorie pojęciowe, takie jak: całości światopoglądowe, budujące podejście totalizujące i najlepiej wyrażane w jego pracach zaliczanych i reprezentujących Warszawską Szkołę Historyków Idei.

Jego *Historię myśli socjologicznej* (wydana w 1981, 1983 oraz w 2003 roku, a po angielsku w roku 1979; otrzymał za tę publikację nagrodę Fundacji na rzecz Nauki Polskiej) trzeba analizować nie tylko na gruncie dokonań Warszawskiej Szkoły Historyków Idei, ale i na gruncie historii myśli socjologicznej, dziejów wybranych socjologów, lokalnych socjologii czy przemian w zakresie pojęć scalających i organizujących ludzi i instytucje nazywane socjologicznymi. Ta monumentalna praca, a właściwie prace, to wynik wieloletnich studiów przygotowawczych, archiwalnych i bibliotecznych, socjologicznych i filozoficznych, historycznych i etnograficznych, to wiele monografii (zob. wielkie serie wydawnicze typu: „Myśli i ludzie”), to wiele lat wykładów historii myśli społecznej, historii myśli socjologicznej czy dziejów socjologii polskiej.

Jerzy Szacki nie tylko koncentrował się na rekonstrukcjach wielkich i małych rewolucji w myśleniu o społeczeństwie. Ta Jego monumentalna praca sama jest rewolucją, co najmniej na gruncie stylów pisania o socjologii jako dyscyplinie w Polsce; jest rewolucją w sposobie konceptualizacji charakteru i zadań socjologii: oddalania z jednej strony nadmiernych roszczeń teoretycznych marksizmu, a z drugiej zaś – scjentyzmu.

Wielce trafnie charakteryzuje credo Szackiego Paweł Śpiewak w laudacji wygłoszonej z okazji odnowienia na Uniwersytecie Warszawskim 14 czerwca 2010 roku doktoratu:

Naukowe credo Autora jest wypowiedziane w sposób jednoznaczny. Jest to nauka paradygmatyczna. Powiada, że socjologii nie da się sprowadzić do jednego wzorca jej uprawiania i poddać reżimowi jednej torii. Tej nauce nie uda-

lo się (szczęśliwie) narzucić swoim absolwentom jednej wspólnej definicji swego przedmiotu i metody. Nie sposób pomyśleć socjologii jako nauki wyzwolonej od pamięci o swoich założycielach, a przede wszystkim nie sposób rozstrzygnąć w sposób niewątpliwy, gdzie kończy się socjologia, zaczyna filozofia społeczna, publicystyka czy eseistyka... (P. Śpiewak, *Laudacja*, „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2012, nr 4 [35]).

Socjologizująca historia idei oraz historia myśli socjologicznej to pierwszy nurt Jego pracy naukowej. Dobrze się stało, że *Historia myśli socjologicznej*, a także pomniejsze Jego prace, książki, eseje poświęcone socjologii polskiej dawnej i tej najnowszej (zobacz zwłaszcza dziesiątki recenzji z prac socjologicznych publikowanych po 1989 roku, a dotyczących nowych doświadczeń społecznych czy nowych ram metateoretycznych), w ich analizach stosowanych od wielu już lat należą do kanonu edukacyjnego socjologów w Polsce, a także spotkać w nich można ślad ich lektur w niezbędniku niejednego polskiego inteligenta. Najpiękniej o tym, czym jest historia myśli socjologicznej – i nie tylko ona – świadczą takie określenia jak: „Zajrzeć do Szackiego” czy „Coś jest, czegoś nie ma w Szackim?”. Tego typu praktyki językowe wyrażają najprawdziwsze uznanie dla Autora, dowodzą triumfu osoby i jego dzieła masowej wyobraźni, nie tylko wyobraźni socjologów czy humanistów.

Do drugiego wątku należą bez wątpienia prace z zakresu badań nad tradycją. Warto zauważyć, że zderzeniu tradycji i nowoczesności poświęcił niejedną pracę; jego książka *Tradycja. Przegląd problematyki* wydana po raz pierwszy w 1970 roku, tłumaczona na obce języki, ze względu na oryginalność i przenikliwość analityczną w odróżnianiu przedmiotowych i przedmiotowych ujęć tradycji była i jest dziełem innowacyjnym nie tylko na gruncie polskiej humanistyki.

Trzeci wątek budują Szackiego refleksje nad ojczyzną, narodem, patriotyzmem i nacjonalizmem (ten wątek towarzyszył Szackiemu od młodości akademickiej do ostatniego roku życia). Problematyce narodu poświęcił swoją pracę habilitacyjną, do dzisiaj czytaną. Ostatnimi laty zajmował się różnorodnymi naukowymi, ideologicznymi, politycznymi konstrukcjami polskości, tradycjami narodowymi w kontekście najnowszych form państwa narodowego, społeczeństwa obywatelskiego czy w kontekście europejskiego i globalnego kosmopolityzmu.

W zagadnieniach kwestii narodowych w całej okazałości dały o sobie znać pożytki płynące z roli sceptycznego człowieka i uczonego. Właśnie w problematyce narodowej, w badaniach tożsamości narodowych, nacjonalizmów Jego dystans i sceptycyzm marginalizował nadmiar „metafizyki narodowej”. Dzięki temu w badaniach tych wyrafinowanie analityczne zajęło miejsce patosu entuzjasty czy ostentacyjnego wroga idei oraz emocji narodowych.

Kolejny wątek stanowią jego analizy wielkich i małych ideologii dawnych i najnowszych, np. obecnych na współczesnej mapie polskich ideologii towa-

rzyszających łaadowi kapitalistycznemu i łaadowi demokratycznemu. Do tego wątku należą tak wspomniane już *Kontrrewolucyjne paradoksy* (wydane w 1965 roku, wydanie II – 2012), jak i wydany w roku 1994 *Liberalizm po komunizmie*, dzięki któremu polski czytelnik może uczestniczyć w procesie odślaniania przekładów polskiej rodzimej tradycji liberalnej na warunki ułomnego kapitalizmu po komunizmie.

W tym rejestrze najbardziej znaczących wątków, wśród wielkich tematów nie może zabraknąć wątku inteligencji rozważnego w kontekście klasy umysłowej czy intelektualistów. Do nich należą liczne artykuły i eseje, w których wyrafinowana analiza, nasycona obiektywizmem, dystansem i ironią dotyczy *misji inteligentkich*, zwłaszcza ich niespełnień... dawniej i obecnie. Trzeba dodać, że w interpretacji tego wątku wierny był Szacki polskiej tradycji badań nad inteligencją, nad jej jednoczesnymi uwikłaniami w systemy wiedzy, kulturę i politykę.

Ponadto w tym rejestrze zabraknąć nie może odwołań do studiów i empirycznych badań postaw społecznych Polaków wobec przeszłości narodowej i lokalnej, wobec kultury własnej i obcej.

Przedstawione wątki – wielkie tematy – nie stanowią zamkniętej całości. Rejestr ich pozostaje wciąż otwarty, czas z pewnością pozwoli z różnych punktów widzenia, różnym osobom i środowiskom, wciąż go budować.

Sądzę, że ten mały rejestr wątków Wielkich Tematów wystarczająco świadczy o udziale profesora Jerzego Szackiego w długiej walce pokoleń socjologów o autonomię (nie zaś autarkię ich dyscypliny), o uznanie akademickie i publiczne jej autorytetu. Swoimi zaangażowaniami w różnych czasach, miejscach, rolach i stylach wypowiedzi Jerzy Szacki dołączył do grona klasyków polskiej socjologii. Zwłaszcza tych, którzy historię myśli społecznej, historię myśli socjologicznej wprowadzili do centrum teoretycznych i empirycznych studiów socjologicznych. Innymi słowy, dołączył Jerzy Szacki, badacz, wykładowca, edytor i *krytyczny obywatel*, do grona klasyków polskiej socjologii: Floriana Znanieckiego, Stefana Czarnowskiego, Niny Assorodobraj-Kuli, Ludwika Krzywickiego, Stanisława i Marii Ossowskich, Pawła Rybickiego, Stefana Nowaka i Antoniny Kłoskowskiej.

Joanna Kurczewska